

การศึกษาจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดกลางวรวิหารจังหวัดสมุทรปราการ

A Study of Mural Painting in The Ubosoth Wat Klangvoravihara,

Samutprakarn Province

เนื้ออ่อน ขรวัทองเขียว

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต

E mail: lekkrhouthongkhico@hotmail.com

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเนื้อหา แนวคิด รูปแบบและเทคนิคที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังที่วัดกลางวรวิหาร จังหวัดสมุทรปราการ โดยการเปรียบเทียบกับวัดอื่นๆ ที่มีลักษณะอุษยชาติตอนปลายและรัตนโกสินทร์ตอนต้นเพื่อกำหนดอายุของงานจิตรกรรม จากการตรวจสอบข้อมูลทางด้านเอกสารทางประวัติศาสตร์และหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะพบว่า จิตรกรรมฝาผนังถูกเขียนขึ้นพร้อมกับการสร้างพระอุโบสถหลังเก่าขึ้นใหม่ราวรัชกาลที่ 3 เนื้อหาจิตรกรรมเป็นเรื่องพุทธประวัติ ไตรภูมิและอดีตพระพุทธเจ้าสอดคล้องกับวรรณกรรม พระปฐมสมโพธิกถา ไตรภูมิโลกวินิจจยกถา ชินกาลมาลีปกรณ์พระสูตรและอรรถกถา เทคนิคและรายละเอียดของงานจิตรกรรมสืบทอดจากช่างไทยโบราณสมัยอยุธยาตอนปลาย ผสมลักษณะการเขียนภาพเหมือนจริงแบบรัตนโกสินทร์ตอนต้น

Abstract

The objective of research is to study and identify age of mural painting in the Ubosoth Wat Klangvoravihara, Samutprakarn Province in the area of technique, concept and content comparing with late Ayuthaya and eary Rattanakosin painting style. The conclusions of data and historical inspecting research are as following: The mural painting in The Ubosoth Wat Klangvoravihara, Samutprakarn Province were drawn with the new constructing during The King Rama the III. The content of mural painting was The life of Buddha, Tribhum, Shinakarmmarepakon and Prasutra and Arthakata. The technique and details of the mural painting got styles from between the late of Ayuttaya and the early of Rattanakosin periods.

บทนำ

วัดกลางวรวิหาร จังหวัดสมุทรปราการเป็นวัดเก่าแก่ที่มีประวัติว่าตั้งเป็นวัดประมาณปี พ.ศ. 2299 (กรมศาสนา, กระทรวงศึกษาธิการ, 2525) สมัยอยุธยาตอนปลายก่อนเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2310) เป็นเวลา 11 ปี ตรงกับสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ในช่วงที่เกิดสงครามวัดถูกทิ้งร้างไประยะหนึ่ง จนบ้านเมืองสงบเรียบบร้อยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีตั้งกรุงธนบุรีเป็นราชธานี ผู้คนจึงอพยพกลับมาและได้ร่วมกันหล่อพระพุทธรูปเพื่อเป็นที่ระลึกคราวหนีพม่า ครั้นสมัยรัชกาลที่ 3 ได้มีการปฏิสังขรณ์วัดครั้งใหญ่ และยกฐานะขึ้นเป็นวัดหลวง ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 เริ่มมีการปฏิรูปการศึกษาและศาสนาขึ้นใหม่โดยตั้งวัดกลางวรวิหารนี้เป็นศูนย์กลาง ถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ก็ได้ยกฐานะขึ้นเป็นพระอารามหลวงอีกครั้งซ้ำกับรัชกาลที่ 3 (สมชาติ มีกลิ่นหอม, และคณะ, 2532) จะเห็นได้ว่าเป็นวัดที่มีการสืบทอดอย่างต่อเนื่องในระดับที่มีความสำคัญในการเป็นศูนย์กลางของชุมชน

ภายในพระอุโบสถของวัดมีจิตรกรรมฝาผนังที่มีความสำคัญอย่างมาก โดยทั่วไปงานจิตรกรรมถือเป็นงานศิลปกรรมที่สะท้อนถึงศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี ประวัติศาสตร์ และมรดกทางสุนทรียศาสตร์ได้เป็นอย่างดี รวมทั้งเป็นหลักฐานทางโบราณคดีที่ถือได้ว่าสำคัญ และนำไปสู่ความรู้อื่นๆ ที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ในช่วงเวลานั้นๆ ได้ อีกทั้งงานจิตรกรรมฝาผนังที่วัดนี้มีความงามไม่ด้อยไปกว่าวัดอื่นๆ ทั้งจากลักษณะเทคนิคการเขียน เนื้อหาเรื่องราว การจัดวางภาพ ฯลฯ ซึ่งรูปแบบที่ปรากฏนำไปสู่ข้อถกเถียงเรื่องการกำหนดอายุ เนื่องจากวิธีการวางภาพและเทคนิคการเขียนมีความคาบเกี่ยวระหว่างอยุธยาตอนปลายและรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยการศึกษาในอดีตที่ผ่านมา มีเพียงบทความของ ของ น. ณ ปากน้ำ (2535, 110-118) เท่านั้นที่กล่าวถึงจิตรกรรมฝาผนังที่วัดนี้ว่าถูกเขียนขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย เนื่องจากจิตรกรรมฝาผนังที่มีอายุเก่าแก่ถึงสมัยอยุธยาตอนปลายที่เหลือให้เห็นจำนวนไม่มากนัก ดังนั้นจึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจอย่างยิ่งที่จะได้มีการศึกษาวิจัยจิตรกรรมวัดนี้อย่างละเอียดและถูกต้องตามแบบแผนของกระบวนการวิจัย เพื่อให้ได้มาซึ่งความรู้ที่จะเป็นประโยชน์ในการศึกษาจิตรกรรมฝาผนังของไทยต่อไป

คำสำคัญ: จิตรกรรมฝาผนัง วัดกลางวรวิหาร จังหวัดสมุทรปราการ

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาเนื้อหา แนวคิด คติความเชื่อ รูปแบบ และเทคนิคที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังที่วัดกลางวรวิหาร จังหวัดสมุทรปราการอย่างละเอียด

2. เพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบรูปแบบจิตรกรรมที่วัดกลางวรวิหารกับวัดอื่น ๆ ที่มีทั้งรูปแบบอุษาคตอนปลายและรัตน โกสินทร์ตอนต้น
3. เพื่อกำหนดอายุของจิตรกรรมที่วัดกลางวรวิหาร

วิธีการศึกษา

1. ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพในการศึกษาโดยใช้การวิจัยเชิงพรรณนา (Descriptive Research) ในส่วนที่เป็นการบรรยายเล่าเรื่อง ประวัติวัด คติ เนื้อหา เรื่องราวของศาสนาที่ปรากฏบนจิตรกรรมฝาผนัง และใช้วิธีวิเคราะห์เปรียบเทียบอันจะนำไปสู่การศึกษารูปแบบและการกำหนดอายุ

2. ขั้นตอน

2.1 สํารวจจิตรกรรมฝาผนังภายในอุโบสถวัดกลางวรวิหารอย่างละเอียด พร้อมทั้งบันทึกภาพ

2.2 สํารวจจิตรกรรมแห่งอื่นที่สามารถกำหนดอายุได้ค่อนข้างแน่ชัด อันได้แก่ วัดเกาะแก้วสุทธาราม วัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี วัดสุวรรณาราม วัดคูสิดาราม วัดช่องนนทรี จังหวัดกรุงเทพฯ วัดปราสาท วัดชมภูเวก จังหวัดนนทบุรี เพื่อใช้ในการเปรียบเทียบกับภาพเขียนที่วัดกลางวรวิหาร

2.3 ค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลและหลักฐานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น หลักฐานจากเอกสารการสัมภาษณ์ ฯลฯ

2.4 ศึกษาประวัติวัด ลักษณะสถาปัตยกรรมของพระอุโบสถเก่า รวมทั้งจิตรกรรมรายละเอียด รูปแบบ เนื้อหา การจัดวางภาพ องค์ประกอบภาพ เทคนิคการเขียน ตลอดจนคุณค่าและความสำคัญต่างๆ

2.5 นำข้อมูลจากการสำรวจมาวิเคราะห์เปรียบเทียบใน 3 ประเด็น คือ

- (1) รูปแบบและรายละเอียดของงานจิตรกรรม
- (2) เทคนิคของงานจิตรกรรม
- (3) การกำหนดอายุของงานจิตรกรรม

2.6 นำเสนอผลงานวิจัยในรูปแบบของการบรรยาย วิเคราะห์ โดยมีแผนที่ แผนผังภาพถ่ายประกอบ

ผลการศึกษา

จากการศึกษาข้อมูลประวัติของวัดกลางวรวิหาร จังหวัดสมุทรปราการ พบว่า วัดกลางวรวิหารสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศสมัยอยุธยาตอนปลาย ตัวพระอุโบสถเก่าเชื่อว่ามีการ

ซ่อมขึ้นใหม่ทั้งหลังจากไม้เป็นปูนในปี พ.ศ. 2345 (ภาพที่ 1) โดยมีรูปทรงแบบวิลันดาและหย่อนท้องช้างบริเวณหลังคา หน้าบันมีการตกแต่งลวดลายด้วยกระเบื้องเคลือบแบบจีน ซึ่งเป็นที่นิยมสร้างกันในสมัยรัชกาลที่ 3 (ภาพที่ 1) ภายในพระอุโบสถเก่าสะท้อนถึงความเชื่อท้องถิ่น ได้แก่ การเจาะซุ้มเว้าเข้าไปในผนังเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปซึ่งเป็นความนิยมของกลุ่มชนมอญ-พม่า ภาพที่ 2

ภาพที่ 1 (ซ้าย) พระอุโบสถเก่า วัดกลางวรวิหาร จังหวัดสมุทรปราการ (ขวา) ลวดลายปูนปั้นประดับหน้าบันทิศตะวันออก ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบแบบจีน

ภาพที่ 2 การเจาะซุ้มเว้าเข้าไปในผนังประดิษฐานพระพุทธรูป

จากประวัติของวัดเชื่อว่าจิตรกรรมฝาผนังถูกเขียนขึ้นพร้อมกับการสร้างพระอุโบสถเก่าในปี พ.ศ.2345 เนื่องจากไม่ปรากฏหลักฐานการบูรณะ สภาพของงานจิตรกรรมในปัจจุบันพบได้ในความสูงที่ 3.00 เมตรขึ้นไป ด้านล่างลบเลือนหมด ผนังด้านทิศใต้ชำรุดจนแทบไม่เหลือภาพ เนื้อหาของงานจิตรกรรมเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติ โดยเฉพาะฉากมารวิชัยที่ผนังสกัดฝั่งตรงข้ามพระประธาน (ภาพที่ 2) และตอนพระพุทธองค์เสด็จโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ โดยพบ

รวมอยู่กับภาพไตรภูมิที่ผนังสกัดหลังพระประธาน (ภาพที่ 5) ผนังด้านทิศเหนือและทิศใต้ด้านติดพระประธานเป็นภาพพระอศิตพุทธเจ้า ถัดออกไปเป็นภาพเทพชุมนุม (ภาพที่ 6)

ภาพที่ 4 จิตรกรรมจากมารวิชัยที่ผนังสกัดฝั่งตรงข้ามพระประธาน

ภาพที่ 5 จิตรกรรมเรื่องไตรภูมิบริเวณผนังด้านหลังพระประธาน

ภาพที่ 6 จิตรกรรมภาพอดีตพระพุทธเจ้าและเทพชุมนุมบริเวณผนังด้านทิศเหนือและทิศใต้

จากการศึกษาเนื้อหา รูปแบบ รายละเอียดและเทคนิคของงานจิตรกรรมที่วัดกลางวรวิหาร โดยการนำมาเปรียบเทียบกับวัดอื่น ๆ ทั้งสมัยอยุธยาตอนปลายและรัตน โกสินทร์ตอนต้นพบว่า งานจิตรกรรมที่วัดกลางวรวิหารควรกำหนดอายุได้ในสมัยรัตน โกสินทร์ตอนต้นราวรัชกาลที่ 3 เนื่องจากลักษณะการเขียนภาพเป็นการบรรยายภาพตามวรรณกรรมที่เป็นเรื่องต่อเนื่องกันตลอดทั้งฝาผนัง โดยใช้เส้น ล้ำน้ำ ภูเขา ต้นไม้ซึ่งเป็นส่วนประกอบในภาพเป็นตัวแบ่งกลุ่มภาพเป็นตอน ๆ แต่มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกันโดยตลอด (ศิลปากร, กรม, 2533)

เมื่อวิเคราะห์รายละเอียดของงานจิตรกรรมพบว่า ช่างพยายามถ่ายทอดรูปแบบของงานจิตรกรรมให้ตรงตามคัมภีร์ และมีการดัดแปลงรายละเอียดให้สอดคล้องกับพื้นที่ในการวาด นอกจากนี้ยังพบว่ามีการใช้สัญลักษณ์เป็นตัวละครสำคัญจากวรรณกรรมเรื่องรามเกียรติ์เพื่อให้ผู้ชมเข้าใจได้ง่าย ตัวอย่างเช่น การใช้ทศกัณฐ์แทนพระยาวัสวดีมารในฉากมารวิชัย เป็นต้น รวมทั้งมีการแสดงอารมณ์ขันที่หลุดไปจากแบบแผนประเพณี และแทรกรายละเอียดเกี่ยวกับเครื่องใช้ในวิถีประจำวันของช่างเข้าไปด้วย ที่น่าสนใจและเป็นแบบอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน คือ การเขียนภาพพระอาทิตย์และพระจันทร์โดยใช้สัญลักษณ์ 2 แบบ กล่าวคือ ภาพพระอาทิตย์ใช้รูปนกยูงในวงกลมและราชรถเทียมสิงห์ (ภาพที่ 7) ในขณะที่ภาพพระจันทร์ใช้รูปกระต่ายในวงกลมและราชรถเทียมม้า (ภาพที่ 8) ซึ่งจิตรกรรมที่ปรากฏตามวัดทั่วไปมักใช้สัญลักษณ์แทนพระอาทิตย์และพระจันทร์อย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น อีกประการหนึ่งคือการเขียนตำแหน่งของภาพอดีตพระพุทธเจ้าจำนวน 2 ชั้นด้านติดกับพระประธานต่อด้วยภาพเทพชุมนุม แสดงถึงความพยายามในการรักษา รูปแบบประเพณีนิยมควบคู่ไปกับการเชื่อท้องถิ่น (ภาพที่ 6) (สันติ เล็กสุขุม, 2536)

ภาพที่ 7 (ซ้าย) ภาพพระอาทิตย์ในฉากไตรภูมิที่มีการแสดงสัญลักษณ์ทั้ง 2 แบบ คือ นกยูงในวงกลมสีแดง และราชรถเทียมสิงห์ (ขวา) ภาพพระจันทร์ในฉากไตรภูมิที่มีการแสดงสัญลักษณ์ทั้ง 2 แบบ คือ กระต่ายในวงกลมสีเหลืองและราชรถเทียมม้า

เทคนิคงานจิตรกรรมที่วัดกลางวรวิหารนิยมเขียนพื้นด้วยสีหนักทึบแล้วจึงเขียนรูปตัวคนสัตว์ ต้นไม้ด้วยสีนวลทาบไปบนสีพื้นแล้วปิดทองคำเปลวให้ภาพตัวคนลอยเด่นขึ้นมา ซึ่งเป็นแบบที่นิยมในสมัยรัชกาลที่ 3 ผิดกับสมัยอยุธยาที่มีการปิดทองคำเปลวน้อยใช้เฉพาะศิราภรณ์และเครื่องประดับเท่านั้น อีกทั้งการนิยมเขียนรูปอดีตพระพุทธเจ้าให้มีฉัพพรรณรังสีที่พระเศียรมีลักษณะเป็นกระหนกแกนกลางหลายสีโดยรอบ เป็นลักษณะที่นิยมทำในสมัยรัชกาลที่ 1 – 3 (กรมศิลปากร, 2525)

โครงสร้างโดยรวมของภาพเขียนใช้ในการกำหนดอายุงานจิตรกรรมได้ โดยทั่วไปโครงสร้างสมัยอยุธยาตอนกลางและปลาย ส่วนมากมักระบายพื้นสีแดงหรือขาว (น. ณ ปากน้ำ, 2530, หน้า 34-35) และใช้เนื้อสีที่บางมาก (น. ณ ปากน้ำ, 2543) ส่งผลให้ภาพดูใสกระจ่าง นอกจากนี้โครงสร้างโดยรวมของจิตรกรรมสมัยอยุธยาจะเป็นแดง-ชมพูหม่น แต่ที่วัดกลางวรวิหารเป็นสีน้ำตาลเทา-แดงหม่น ซึ่งเป็นน้ำหนักที่เข้มกว่ามากคล้ายกับภาพเขียนสมัยรัตนโกสินทร์ นอกจากนี้การเขียนฉากธรรมชาติที่วัดกลางวรวิหารดูสมจริง มีการแรเงาด้านไม้ เช่น ชุ่มโพธิ์ในฉากมารวิชัยมีการใช้ฟุ้งกันแบบแตงสีแล้วแต่ไล่สีน้ำหนักแสงเงาจนดูปริมาตรซึ่งเป็นเทคนิคที่นิยมในสมัยรัชกาลที่ 3 เช่นกัน (สน สิมাত্রัง, 2522)

ข้อแตกต่างอีกประการหนึ่งที่ช่วยในการจำแนกงานจิตรกรรมสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ คือ จิตรกรรมสมัยอยุธยาจะเขียนอย่างอิสระ (Freehand Painting) ในขณะที่รัตนโกสินทร์จะเขียนอย่างระมัดระวัง (น. ณ ปากน้ำ, 2530, หน้า 34-35) และมีการตัดเส้นประณีตละเอียดอ่อน (กรมศิลปากร, 2525) เมื่อพิจารณาการตัดเส้นที่วัดกลางวรวิหารจะพบว่ามีเส้นที่เรียบสม่ำเสมออันเกิดจากการบรรจงวาดฟุ้งกัน ซึ่งแตกต่างจากสมัยอยุธยาที่ใช้เส้นอิสระกว่า แม้เส้นในสมัยอยุธยาจะวาดดูมีพลังหนักแน่นแข็งแรง แต่ยังคงมีน้ำหนักอ่อนนุ่มตามอารมณ์ของช่างที่เขียนสอดแทรกลงไปด้วย เมื่อดูงานจิตรกรรมอยุธยาครั้งแรกอาจให้ความรู้สึกขาดความประณีตในการระบายสีหรือการจัดองค์ประกอบภาพรวม ทั้งยังไม่เคร่งครัดในกฎเกณฑ์มากนัก (สน สิมাত্রัง, 2522) แต่ที่วัดกลางวรวิหารมีการเขียนอย่างใช้กฎเกณฑ์มากกว่า ไม่ว่าจะเป็นการวางองค์ประกอบภาพ ที่มีทิวภาพไตรภูมิด้านหลังพระประธาน ฯลฯ ส่วนผนังด้านตรงข้ามพระประธานนิยมวางภาพมารวิชัย เป็นต้น ซึ่งเป็นลักษณะของงานช่างหลวงคล้ายกับศิลปะแบบกำหนดนิยมแบบเคร่งครัด (Conventional Art) (ศิลป์ พีระศรี, 2515)

ในด้านของการวาดภาพบุคคล ที่วัดกลางวรวิหารจะพบการวาดภาพบุคคลชั้นสูงแบบนาฏลักษณะจำนวนมากซึ่งเป็นรูปแบบที่ทำมาตั้งแต่สมัยอยุธยา (แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย, 2525) หากแต่ในสมัยรัตนโกสินทร์ปรากฏสืบทอดมาเช่นกัน ภาพบุคคลที่วัดกลางวรวิหารหลายภาพเริ่มมีท่าทางโลดโผนพลิกแพลง การแสดงออกทางสีหน้ามีทั้ง หัวเราะ ยิ้ม แสดงอาการเต็มที (น. ณ ปากน้ำ, 2530,

หน้า 34-35) ทำให้เชื่อได้ว่าน่าจะเป็นงานเขียนสมัยรัตนโกสินทร์ สอดคล้องกับลวดลายที่ปรากฏบริเวณตาลปัตรที่ปักคั่นระหว่างภาพเทพชุมนุมที่เป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่งแบบดอกพุดตาล ซึ่งเป็นลวดลายที่ได้รับความนิยมในสมัยรัชกาลที่ 3 (เสนอ นิลเดช, 2522, หน้า 32-36)

ด้านการกำหนดอายุ เชื่อว่าเป็นงานจิตรกรรมที่ถูกเขียนขึ้นพร้อมกับการสร้างพระอุโบสถเก่าขึ้นใหม่ เนื่องจากการวางองค์ประกอบภาพยังคงยึดตามแบบประเพณี โดยผสมความเชื่อท้องถิ่นลงไปด้วย การแทรกอารมณ์ขันในฉากมารวิชัยและไตรภูมิ การใช้โครงสีที่มีน้ำหนักเข้ม การเขียนต้นไม้แตกกิ่งก้านสาขาคล้ายจริงและระบายสีต้นไม้ไล่น้ำหนักแสงเงา รวมทั้งปิดทองแวววาวทั่วทั้งภาพ สอดคล้องกับช่วงเวลาที่รัชกาลที่ 2 ทรงโปรดให้กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ (รัชกาลที่ 3) เป็นแม่กองคุมงานก่อสร้างเมืองสมุทรปราการ โดยโปรดให้มีการบูรณปฏิสังขรณ์ทั่วทั้งพระอาราม ซึ่งรวมถึงงานจิตรกรรมฝาผนังด้วย

สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

1. สรุปผลการศึกษา

จิตรกรรมที่วัดกลางวรวิหาร จังหวัดสมุทรปราการ ถูกเขียนขึ้นพร้อมกับการสร้างพระอุโบสถหลังเก่าขึ้นใหม่ราวรัชกาลที่ 3 เนื้อหาจิตรกรรมเป็นเรื่องพุทธประวัติและไตรภูมิ สอดคล้องกับวรรณกรรมพระปฐมสมโพธิกถา ไตรภูมิโลกวินิจจยกถา ชินกาลมาลีปกรณ์ พระสูตรและอรรถกถา เทคนิคและรายละเอียดของงานจิตรกรรมสืบทอดจากช่างไทยโบราณสมัยอยุธยาตอนปลายผสมลักษณะการเขียนภาพเหมือนจริงแบบรัตนโกสินทร์ตอนต้น เมื่อวิเคราะห์เทคนิคของงานจิตรกรรมพบว่าเป็นจิตรกรรมที่ยังคงรักษารูปแบบไทยประเพณีที่มีการเขียนสีฝุ่นเทคนิคโบราณ โครงสีส่วนใหญ่มีน้ำหนักเข้ม มีการใช้แนวท่อนหิน ต้นไม้หรือภูเขาถิ่นฉาก การเขียนต้นไม้มีทั้งเหมือนจริงไล่น้ำหนักแสงเงา และแบบอุดมคติ ในขณะที่การเขียนน้ำจะตัดเส้นเป็นริ้วๆ สลับไปมาแบบเกล็ดปลา การเขียนภาพบุคคล ถ้าเป็นคนชั้นสูงใช้ท่าทางแบบนาฏลักษณะ ถ้าเป็นยักษ์ มารหรือคนธรรมดาจะแสดงออกทางสีหน้า จิตรกรรมที่วัดกลางวรวิหารมีการปิดทองแวววาวทั่วภาพ การตัดเส้นคมชัดสม่ำเสมอ เป็นแบบแผนของช่างหลวงมากกว่าช่างท้องถิ่น

เมื่อพิจารณาถึงลักษณะและคุณค่าของงานจิตรกรรมฝาผนังแห่งนี้พบว่า เป็นงานจิตรกรรมฝาผนังที่มีความงดงามและมีคุณค่าสูงแห่งหนึ่งของประเทศไทย อีกทั้งมีลักษณะริเริ่มที่ต่างไปจากที่อื่นอย่างเห็นได้ชัด เป็นการผสมผสานความเชื่อท้องถิ่นกับแบบแผนของช่างหลวงได้อย่างกลมกลืนจากสภาพที่ซำรุ่อย่างมากในปัจจุบันสมควรที่จะมีการดูแลรักษา และทำการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ให้เป็นที่รู้จักกันในวงกว้าง

2. ข้อเสนอแนะ

2.1 ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

ผลงานวิจัยทำให้ทราบถึงอายุของงานจิตรกรรมฝาผนังวัดกลางวรวิหาร ซึ่งเป็นงานจิตรกรรมที่มีอายุเก่าแก่ตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ โดยหน่วยงานที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวจังหวัดสมุทรปราการสามารถนำไปประชาสัมพันธ์เพื่อสร้างเส้นทางท่องเที่ยวชมงานศิลปกรรมในจังหวัดสมุทรปราการได้

2.2 ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

ควรสำรวจและวิเคราะห์จิตรกรรมฝาผนังตามวัดต่างๆ ในประเทศไทยที่มีหลักฐานว่ามีชาวมอญอาศัยอยู่หรือวาดโดยช่างชาวมอญ เพื่อหาความคิดและความเชื่อและรูปแบบการจัดวางองค์ประกอบภาพที่ปรากฏร่วมกัน ซึ่งความรู้ที่ได้ก็นำมาใช้จัดกลุ่มจิตรกรรมสกุลช่างต่างๆ ในประเทศไทยได้

เอกสารอ้างอิง

- กรมศาสนา, กระทรวงศึกษาธิการ. (2525). **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 1**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.
- ประยูร อุลุชาฎะ (น. ณ ปากน้ำ). (2530). จิตรกรรมสมัยอยุธยา. **เมืองโบราณ**, 1 (1), 34–35.
- _____. (2535). จิตรกรรมสมัยอยุธยาที่พระอุโบสถวัดกลางวรวิหาร. **เมืองโบราณ**, 18 (1), 110–118.
- _____. (2543). **จิตรกรรมอยุธยา**. กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาการพิมพ์.
- ศิลป พีระศรี (2515). **ศิลปะสงเคราะห์ (แปลโดยพระยาอนุমানราชชน)**. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- ศิลปากร, กรม. (2525). **จิตรกรรมรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์.
- _____. (2533). **จิตรกรรมไทยประเพณีชุดที่ 001 เล่มที่ 1**. กรุงเทพฯ: ชุมชุมสหกรณ์การเกษตร.
- สน สีมารัง. (2522). **จิตรกรรมฝาผนังสกุลช่างรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์.
- สมชาติ มีกลิ่นหอม และคณะ. (2532). **สถาปัตยกรรมในจังหวัดสมุทรปราการ**. สมุทรปราการ: โรงพิมพ์โรงเรียนสมุทรปราการ.
- สันติ เล็กสุขุม. (2536). **ลุ่มน้ำแม่กลอง พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

เสนอ นิลเดช. (2522). จิตรกรรมไทยสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. วารสารมหาวิทยาลัย
ศิลปากร, 3 (1), 32-36.

แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย. (2525). วัดช่องนนทรี. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.